

Steffen Lind Christensen

Steffen Lind Christensen er cand.mag. i historie fra Aarhus Universitet, e-bogsforfatter samt bidragsyder til danmarkshistorien.dk. Han har desuden været hhv. redaktør og projektleder på formidlingsprojekterne 1864live og 9. april Live under Nationalt Videncenter for Historie- og Kulturarvsformidling. Kontakt: steffen-lc@hotmail.com.

Key word: 1. Verdenskrig, østfront, identitet, Nordslesvig, nordslesviger, Sønderjylland, sønderjyder, 1914-1918, regionalisme, national identitet, regional identitet

Afgrænsninger: Tidsmæssigt: 1914-1918. Geografisk: Sønderjylland, Central-, Øst og Sydøsteuropa. Emnemæssigt: 1. verdenskrig, kulturhistorie, mentalitetshistorie, Sønderjylland under 1. Verdenskrig

„NORDSLESVIGEREN ER NR. 1“

– regional identitet på Østfronten 1914-1918

Historien om de nordslesvigske krigsdeltagere under 1. Verdenskrig er traditionelt blevet behandlet i et nationalt perspektiv. Her benævnes soldaterne oftest som 'danske'. Denne artikel undersøger, hvordan nordslesvigske soldater på Østfronten selv udtrykte deres identitet i krigssituationen. Udgangspunktet er krigsdeltagernes beskrivelser af og syn på dels de fællesskaber, de var en del af ved fronten, og dels de grupperinger, de anså for deres modsætninger. Hovedpointen er, at det mest italesatte tilhørsforhold blandt disse soldater var det regionale bånd til Nordslesvig.

Indledning

Under 1. Verdenskrig 1914-18 deltog ca. 35.000 mænd fra Nordslesvig – det nuværende Sønderjylland – i den tyske hær. Aldersmæssigt var de 17-49 år, og erhvervmæssigt var størstedelen beskæftiget i landbruget. Benytter man afstemningsresultatet fra Genforeningen i 1920 som rettesnor, så var ca. 26.000

af disse mænd dansksindede.¹ Som statsborgere i Tyskland måtte de dog aftjene værnepligten i den tyske hær. De dansknationale foreninger og politikere i regionen opfordrede til at opfylde denne pligt, ud fra tanken om at man gennem udførelsen af borgerpligten kunne bevare borgerrettighederne og dermed danskheden i landsdelen.² Lidt over 5.300 nordslesvigerere faldt under krigen,³ ca. 4.000 blev så hårdt såret, at de fik varige skader,⁴ og ca. 2.500 flygtede fra krigstjenesten.⁵

Siden slutningen af krigen har der været tradition for at benævne de nordslesvigske soldater som 'danske', 'dansksindede sønderjyder' eller decideret som 'danskere'.⁶ I betragtning af afstemningsresultatet ved Genforeningen i 1920 er det måske forståeligt nok: Da nordslesvigerne blev sat over for et nationalitetsmæssigt valg, var langt størstedelen ikke i tvivl om, at de følte sig mere som danskere end tyskere. Omvendt har vi her at gøre med personers identitet,⁷ hvilket er foranderligt, flersidigt og kan påvirkes af adskillige faktorer.⁸ Ser man isoleret på de nordslesvigske soldater i det brud på det civile liv, krigstjenesten udgjorde, så er det i sig selv ikke nogen selvfølge, at ét specifikt tilhørsforhold udgjorde den primære gruppeidentitet under krigstjenesten. Et relevant spørgsmål er derfor, om det dansknationale tilhørsforhold spillede nogen central identitetsmæssig rolle for soldaterne i selve krigssituationen? Dette spørgsmål skal besvares gennem en undersøgelse af, hvordan nordslesvigske soldater på Østfronten i forskellige sammenhænge selv italesatte identitetsmæssige tilhørsforhold og herunder om nationale eller regionale tilhørsforhold var mest betydende.⁹

Valget af Østfronten som genstandsfelt skyldes i første omgang en undren over, at denne krigsskueplads generelt spiller en betydelig mindre rolle end Vestfronten, både i den videnskabelige behandling men også i den generelle fremstilling af og forestilling om 1. Verdenskrig. En anden hovedårsag er det omfangsrige kulturmøde, Østfronten udgjorde. Langt hovedparten af nordslesvigerne blev sendt til Vestfronten i de såkaldte 'danskerregimenter', men også en større gruppe blev sendt mod øst. Det var hovedsageligt de ældre årgange men også personer, der aftjente eller havde aftjent værnepligten i det østlige Tyskland, fx Preussen.

1 Nørregård 2006, s. 95.

2 Sørensen 2006, s. 125-126.

3 Kulturstyrelsen satte i 2012 antallet til 5.323, kulturstyrelsen.dk/nyheder/soldaterkirkegaard-i-frankrig-for-faldne-soenderjyder-i-1-verdenskrig-renoveres/ (13-02-2015), men nyere optællinger sætter tallet til 5.333 hvoraf ca. 1.150 faldt på Østfronten, se Wolf 2013, s. 3.

4 Vestergaard Futtrup 2006.

5 Sørensen 2006.

6 Traditionen har fortsat op til i dag, se fx Christensen 2009.

7 Identitetsbegrebet forstås i denne artikel som den gruppeidentitet, der er mest definerende for en persons opfattelse af sig selv og sine tilhørsforhold, se Køppe 2002.

8 Adriansen 1994; Barth 1995; Jenkins 1994.

9 For en komplet indføring i hvordan problemstillingen er grebet an teoretisk, metodisk og kildemæssigt, se Christensen 2013 (speciale fra Aarhus Universitet).

På Østfronten mødte de mennesker og forhold, som var meget fremmedartede,¹⁰ og således er denne krigsskueplads som udgangspunkt for en behandling af identitet interessant ud fra den teoretiske indgangsvinkel, at f.eks. national og etnisk identitet i høj grad skabes, præges og defineres i mødet med andre nationaliteter og folkefærd.¹¹

Forskningsoversigt

Historiografisk har der været tendens til en nationalt formateret identitetsforståelse i forhold til nordslesvigerens krigsindsats. Dette er bl.a. sket ved at fremhæve udprægede dansknationale soldater med rødder i den danske bevægelse som eksempler på den almindelige nordslesvigske krigsdeltager.¹² Eller i et mere bredt perspektiv ved blot at tage en national identitetsopfattelse for givet¹³ og derigennem f.eks. behandle en ikke-national identitetsopfattelse som en praktisk afvigelse.¹⁴ Behandler man kildematerialet efterladt af soldaterne, vil man dog bemærke, hvor i øjnefaldende lille en rolle national italesættelse spiller i både feltpost og dagbøger. Historiker Martin Bo Nørregård (2006) har påpeget, at soldaterne hovedsageligt betragtede sig selv som nordslesvigske, ligesom han kort rejser spørgsmålet om regionalisme i forhold til deres selvopfattelse.¹⁵

En større undersøgelse af de nordslesvigske krigsdeltageres identitetsmæssige tilhørsforhold er imidlertid endnu ikke blevet foretaget. Kühl og Ødegaard (1990) har behandlet det overordnede spørgsmål om hvor stor en andel af krigsdeltagerne og de heraf faldne, der kan tilskrives hhv. dansk eller tysk sindelag. De har en traditionel indgangsvinkel til nationalitetsspørgsmålet, hvor det forudsættes at nordslesvigerne enten måtte være danske eller tyske. Denne artikel vil argumentere for, at en sådan opdeling i hvert fald rent identitetsmæssigt er en forsimpning. Kühl og Ødegaard ender også med at konkludere, at det kun er forsvarligt at nævne de faldne under ét, da nationalt sindelag ofte er en flydende størrelse.¹⁶ Steg (2004) har undersøgt omstændighederne omkring de nationalt indifferente i Nordslesvig, de såkaldt 'blakkede'. Her påpeges det, at 'de blakkede' efter midten

10 Christensen 2009, s. 476–77.

11 Jenkins 2006, s. 105; Adriansen 1994, s. 17.

12 Eksempelvis soldater som Thorvald Dau (Thomsen 1930), Mathias Mygind (Kreutzmann 1999) og senest Kresten Andresen (Andresen 2012 – dele af Andresens breve og dagbogsoptegnelser blev udgivet første gang i 1919 af Valdemar Rørdam).

13 Frandsen 1992, s. 103–129.

14 Se Steg 2004.

15 Nørregård 2006, s. 122.

16 Kühl og Ødegaard 1990, s. 173.

af 1800-tallet var personer, der af konkrete eller praktiske årsager valgte at holde sig neutrale eksempelvis pga. blandede ægteskaber.¹⁷

”Danskere på Vestfronten” af Bundgård Christensen er den første større samlede fremstilling af nordslesvigerens krigsindsats på Vestfronten. Bogen kommer dog ret let rundt om spørgsmålet om (national) identitet, da Christensen ser nordslesvigerne som danskere ud fra en antagelse om, at de i kraft af deres danske sprog primært anså sig selv som danske frem for tyske.¹⁸ Her bygger definitionen af national identitet med andre ord udelukkende på modersmålet, hvilket må siges at være utilstrækkeligt, fordi national identitet opfattes og forstås ud fra både objektive kriterier som sprog men også helt subjektive kriterier, der kan variere meget.¹⁹ Ligeledes overvejer Christensen heller ikke andre mulige identitetskategorier end hhv. den dansk- og tysknationale.

Kildemateriale

Til belysningen af emnet er der i denne artikel inddraget et bredt udvalg af feltpost og dagbøger fra Østfronten. Af relevante kildeudgivelser kan nævnes Nielsen (1915), Skar (1931), Jensen (1998) og Wemmelund (2000). Der findes ligeledes en meget stor mængde upubliceret arkivmateriale, hvoraf indeværende artikel bl.a. har benyttet Laue Bills breve og dagbøger²⁰ samt H. V. Clausens samling af feltbreve trykt i dansksindede aviser.²¹ Herudover har en række digitaliserede kilder ligeledes været inddraget.²² Visse erindringer er også interessante f.eks. Christiansen (1923), Nielsen (1930), ligesom D.S.K. årbøgerne indeholder et væld af beretninger fra krigsdeltagerne.²³ Erindringer skal behandles med en stor portion metodisk forsigtighed, men som det skal fremgå, kan de alligevel give en antydning af nordslesvigerens selvopfattelse under krigen.

Rent metodisk skal man i omgangen med især feltposten tage højde for både den censur, militærmyndighederne udøvede, og den selvcensur, soldaterne kunne pålægge sig selv – selvom det tyder på, at censuren ikke indskrænkede brev-

17 Steg 2004 s. 84.

18 Christensen 2009, s. 11–12.

19 Se Lund 2002, s. 36; Barth 1969, s. 14–15; Køppe 2002, s. 16–18.

20 Bill 55/-4; Lautrup 461.

21 Clausen 112/-1.

22 Se eurobeast.dk/verdenskrig/soldat.htm (13-02-2015), særligt J. H. Møllers dagbøger og Iver Henningsens breve.

23 D.S.K. Årbog 1941–1945. De 5 første årbøger blev udvalgt som følge af en afgrænsning af kildematerialet samt af metodiske overvejelser ifm. erindringsmateriale.

Mor skriver, at Hertug Ernst Gynter har taget Nis Nissen med hjem i sit Automobil, fordi Nordslesvigerne havde vist sig saa flinke i Krigen. Ja, Pokker skulde tage dem, hvis de ikke paastønnede det. G. skriver, at alle hjemme er mødt under Fanerne. Bevis Bevis paa, at vi er lovlydige Borgere, kan de da ikke faa. Det har nok været svært for mangen en at drage afsted. Men Pligten og Retten til at bo paa vor Jord har drevet dem. Og her skal ingen sige os paa, at vi ikke gør vor Pligt til Punkt og Prikke og har bestaaet Ildprøven lige saa godt som alle andre Soldater i Hæren. Middagen er færdig. Mange Hilsner.

T.

Udklip af et af de mange feltbreve, der blev trykt i de dansksindede aviser i Nordslesvig. I brevet omtales krigspligten, og brevskriveren fremhæver borgerretten sammen med nødvendigheden af at bevise, at nordslesvigerne er lovlydige borgere. Brevet behandles under afsnittet 'Pligten til at gå i krig' s. 26. Fra Clausen, 112/-1, Landsarkivet for Sønderjylland.

skriverne betydeligt.²⁴ Om det behandlede kildemateriale er repræsentativt, er en anden vigtig overvejelse. Her må man tage højde for eksempelvis soldaternes socioøkonomiske baggrund. Man må desuden medregne en vis grad af indforståethed i forhold til emnet, da soldaterne næppe har haft behov for konstant at bekræfte eller beskrive deres identitet over for pårørende. Alligevel var kulturmødet på Østfronten af en sådan karakter, at man må forvente en identitetsmæssig refleksion.

Udgangspunktet for at behandle, hvordan nordslesvigske soldater opfattede sig selv og verden omkring dem, vil være den måde, hvorpå de sprogligt fremstillede deres virkelighedsopfattelse. Bevisbyrden skal altså bæres af en sproglig analyse, hvori den eksplicitte italesættelse af identitet anses for udslag af den konkrete virkelighed blandt soldaterne. Når en ung nordslesviger, som vi skal se, i et brev direkte udtrykker stolthed over at være fra Nordslesvig og et ønske om at være tilbage i regionen,²⁵ så vil dette blive forstået som hans primære identitet i situationen. Således er den indeværende analyse diskursanalytisk in-

24 I forhold til Vestfronten havde man tilsyneladende hverken i hjemmet eller ved fronten behov for at tage det store hensyn til den militære censur. Selvom der forekom selvcensur, var risikoen for, at myndighederne læste med, ikke noget, som tyngede brevskriverne synderligt. Se Christensen 2009, s. 359–59.

25 Nielsen 1915, s. 165.

spireret. De betragtninger, som går igen blandt soldaterne, tages som vidnesbyrd for selvforståelsen og de kollektivt udbredte tanker. Indgangsvinklen er at anse diskurs – her forstået som en social ramme, der definerer hvordan et givet emne udtrykkes sprogligt – som en bestemt måde at tale om og forstå et bestemt udsnit af verden på. I denne optik skal den måde, vi udtrykker os på, ikke opfattes som en neutral afspejling af vores omverden, identitet og sociale relationer. Derimod anses udtryksformen for at have en aktiv rolle i at skabe og forandre disse. Denne opfattelse trækker på strukturalistisk og poststrukturalistisk sprogfilosofi, som hævder, at vores adgang til virkeligheden altid går igennem sproget.²⁶ Antagelsen er således, at datidens sprogbrug afspejler og kommer af den virkelighed, man befandt sig i. De skrevne ord bliver herved virkelighedsskabende, idet sproget former virkeligheden, som den fremstår for os. Dermed kan diskursen i kilderne give et billede af de nordslesvigske soldaters identitet.

Behandlingen af identitet

Tilgangen til identitet i denne artikel er bl.a. inspireret af socialantropologien, især F. Barth og R. Jenkins.²⁷ For at forstå folkeligt tilhørsforhold eller national identitet skal man i deres optik ikke undersøge de enkelte grupper af mennesker men selve 'grænserne' imellem dem. Gruppeidentitet skabes via interaktion mellem grupper, og at fastholde opfattelsen af at være f.eks. dansker, eller for den sags skyld bornholmer, sker i opretholdelsen af et modsætningsforhold mellem denne givne gruppe af mennesker og andre tilsvarende grupper. Det centrale er altså at undersøge den *identitetsmæssige grænse*, der definerer et fællesskab, og ikke kun det indhold, den omgiver.²⁸ I dette lys er det ikke gavnligt at anse nordslesvigske soldater for danske, blot fordi de talte dansk. Det interessante er at se hvilke grænser, soldaterne fremhævede i mødet med mennesker, de anså for modsætninger. Jenkins udtrykker det således: "At definere 'os' indebærer, at en række 'dem'er' også defineres. Når vi udtaler os om andre, udtrykker vi ofte noget om os selv [...] Lighed og forskellighed afspejler hinanden på tværs af en fælles grænse. Det er på denne grænse, at vi opdager, hvad vi er i det, vi ikke er".²⁹

Når det kommer til national identitet og regionalisme, kan det også være gavnligt ikke blot at anse disse for opfattelser, som noget man enten besidder eller ej. Man kan derfor med fordel erstatte et tilhørsforhold med en skala, der indikerer en stigende grad af intensitet:

26 Jørgensen og Phillipsen 1999, s.9 og 17.

27 Se Barth 1969; 1995; Jenkins 1994; 2006.

28 Barth 1969.

29 Jenkins 2006.

- 1) *Identitet*: det i høj grad bevidste og definerende tilhørsforhold
- 2) *Bevidsthed*: det bevidste men ikke definerende tilhørsforhold
- 3) *Anknytning*: det ubevidste, svage, statsretslige tilhørsforhold.

Skalaen skal ses i forbindelse med både individets syn på sig selv og det fællesskab, tilhørsforholdet er ramme om, men den kan samtidigt også sættes i relation til de mennesker og fællesskaber, der bliver anset for udenforstående.³⁰ I et grænseland som Nordslesvig har der været to valg med hensyn til nationalt tilhørsforhold: tysk eller dansk. At arbejde udelukkende med disse to nationale muligheder for tilhørsforhold er imidlertid en forsimpning.³¹ Identitetsmæssige tilhørsforhold skal forstås relationelt, og en nordslesviger kunne have haft adskillige identiteter, der var centrale for hans selvopfattelse. Flere identiteter kan være til stede samtidigt og gensidigt påvirke hinanden. National tilknytning i lige meget hvilken intensitet udelukker imidlertid ikke, at en person også kan have andre tilknytninger. Når det kommer til en persons identitet, så er det udfaldsgivende hvilken tilknytning, der vægtes højest og dermed er mest definerende.

Kriteriet for udpegelsen af identitet i det behandlede kildemateriale har derfor været tydelig og utvetydig artikulation af et tilhørsforhold. For at bestemme national identitet skal italesættelsen i en given kilde altså konkret omhandle og være forankret i Danmark og danskhed. Implicit og vag italesættelse kan alt efter kontekst kun betragtes som et udtryk for national bevidsthed. Omvendt må italesættelse, der specifikt omhandler Nordslesvig eller soldatens hjemstavn med henvisning til en regional forståelsesramme, tolkes som udtryk for regionalt identitetsmæssig tilhørsforhold inden for den ovenforstående skala.

Den teoretiske indgangsvinkel til emnet ligger også til grund for strukturen i indeværende artikel. Således skal det først afdækkes, dels hvordan de nordslesvigske soldater definerede fællesskaber i krigssituationen, og dels hvem der blev udpeget som modsætninger. Herefter skal det undersøges, hvordan opfattelsen af 'de andre' afspejler nordslesvigernes egen identitet. Modersmålets rolle i forhold til identitet vil også kort blive behandlet, og endelig skal det i de sidste fire afsnit demonstreres, hvordan en regional nordslesvigsk identitet træder frem i kildematerialet.

Fællesskabet: Hæren og kammeratskabet

Nordslesvigerne tog aktivt del i krigen inden for rammerne af den tyske hær. Hæren udgjorde således et grundlag for deres opfattelse af fællesskab i krigssitua-

³⁰ Skala-inddelingen tager udgangspunkt i Adriansen 1994.

³¹ Ibid. s. 12-13.

Postkort sendt fra nordslesvigeren Johan Balthaser Stehr til sin søn og sin bror. Stehr var fra Gråsten og gjorde tjeneste i bl.a. Stettin og Griefswald som kontorordinans. Han var dermed heldig ikke at deltage i selve krigshandlingerne på Østfronten. På postkortet ses han stående i midten med skiltet for sine fødder. Foto fra europeana1914-1918.eu, bidragsyder: Ole Stehr.

tionen, men denne opfattelse var på ingen måde forankret i tysk nationalfølelse. I praksis betød det blot, at krigsdeltagerne i det daglige helt naturligt identificerede sig med den militærenhed, de tilhørte. Udsagn som 'en af vore' eller 'vi gjorde sådan og sådan' henviser som oftest til soldaternes kompagnier. Til tider udbredes dette 'vi' til højere enheder såvel som hele hæren.³² 'Vi' betød med andre ord *vi soldater i den tyske hær*.

Der var dog også begrænsninger. Eksempelvis har et reelt personligt kammeratskab uden tvivl kun været til stede i de enkelte delinger og kompagnier, og sjældent højere end regimentsniveau.³³ Bevidstheden om et overordnet soldaterfællesskab i den tyske hær har dog ikke desto mindre udgjort en opfattelsesstruktur, og det er inden for denne struktur, man finder de konkrete og personlige fællesskaber. Gennemgår man breve, hvor nordslesvigere fortæller om sammenholdet i kompagnierne, så ser man vekslende betoning af fællesskab. Var der andre nordslesvigere i enheden, så fremhæves ofte et nært sammenhold mellem disse og et bredere fællesskab for hele kompagniet. Var dette ikke tilfældet, så kunne det nære sammenhold omvendt godt bestå i først og fremmest kompagniets (oftest tysk-etniske) soldater og herefter sekundært i et bredere fællesskab

32 Se Nørregård 2006, s. 122.

33 Christensen 2009, s. 157.

med nordslesvigerne fra andre enheder.³⁴ Begge typer af fællesskab havde betydning for soldaterne.

Nordslesvigerne var selvfølgelig bevidste om, at den tyske hær indeholdt flere forskellige nationale sindelag, men dette havde ikke betydning for, om soldaterne kunne knytte tætte kammeratlige bånd. Om de nære fællesskaber mellem soldaterne ved fronten var præget af national, regional eller helt andre identitetsmæssige tilhørsforhold var ikke givet på forhånd men afhæng af sammensætningen af individerne.³⁵ I denne forbindelse er det værd at nævne, at der var langt færre nordslesvigerne på Østfronten end på Vestfronten. Samtidigt var Østfronten i kilometer omtrent dobbelt så lang som sit modstykke i vest. Det var derfor ikke givet, at der var en nordslesviger i hvert kompagni eller for den sags skyld regiment.³⁶

Et sigende eksempel er et brev fra soldaten H. Alexandersen, hvori det fremgår, at hans regiment, som i fuld styrke bestod af lidt over 3000 mand, kun talte tre nordslesvigerne efter venen J. P. Bladt var blevet såret.³⁷ En anden soldat, M. Møller, følte sig endda helt isoleret. I 1943 havde han følgende kommentar til soldaterfællesskabet blandt nordslesvigerne: „Men hvor mange af os har været sammen med Landsmænd og hvor mange af os har i det hele taget i Krigsaarene haft Lejlighed til at tale Modersmaalet? [...] jeg [har] aldrig været sammen med Landsmænd“.³⁸ M. Møller blev indkaldt i Flensborg, uddannet i Mecklenburg og i felten tildelt et rhinlandsk regiment, som både blev indsat på Øst- og Vestfronten under krigen. Selvom det scenarie, han beskrev, næppe var usædvanligt, så var det mere karakteristisk for krigsoplevelsen på Østfronten.³⁹

At der var færre nordslesvigerne på Østfronten har givetvis påvirket fællesskabsafgrænsningen blandt soldaterne. Afgrænsningen af fællesskab vil dog også altid have to sider. Der afgrænses indadtil i forhold til den gruppe, man føler sig en del af, men samtidigt også udadtil over for dem, der ikke hører til gruppen.⁴⁰ På Østfronten skete denne afgrænsning mellem 'os' og 'dem' ikke alene ud fra klart definerede skel på baggrund af nationalitet. I det store kulturmøde, som krigen i øst skabte, stiftede de nordslesvigiske soldater bekendtskab med befolkningsgrupper, der ikke passede med nationale skillelinjer og derfor blev afgrænset ud fra f.eks. religion eller andre kategorier. Nordslesvigerens opfattelser og afgrænsninger af fællesskab definerede således, hvem der udgjorde 'de andre', men påvirkningen var givetvis også vekselvirkende. På den måde var den samme afgrænsning ligeledes med til at definere hvilke fællesskaber, nordslesvigerne selv følte sig en del af.

34 Se Nielsen 1915, s. 37 og 189.

35 Christensen 2013, s. 17–22.

36 Sørensen 2005. For en oversigt over regimenter med ophobning af nordslesvigerne på Østfronten, se Wolf 2013, s. 18.

37 Bladt, brev fra 20–06–1915.

38 D.S.K. Årbog 1943, s. 87.

39 Se fx Kaufmann 1967, s. 9.

40 Jenkins 2006, s. 105; 2011, s. 17.

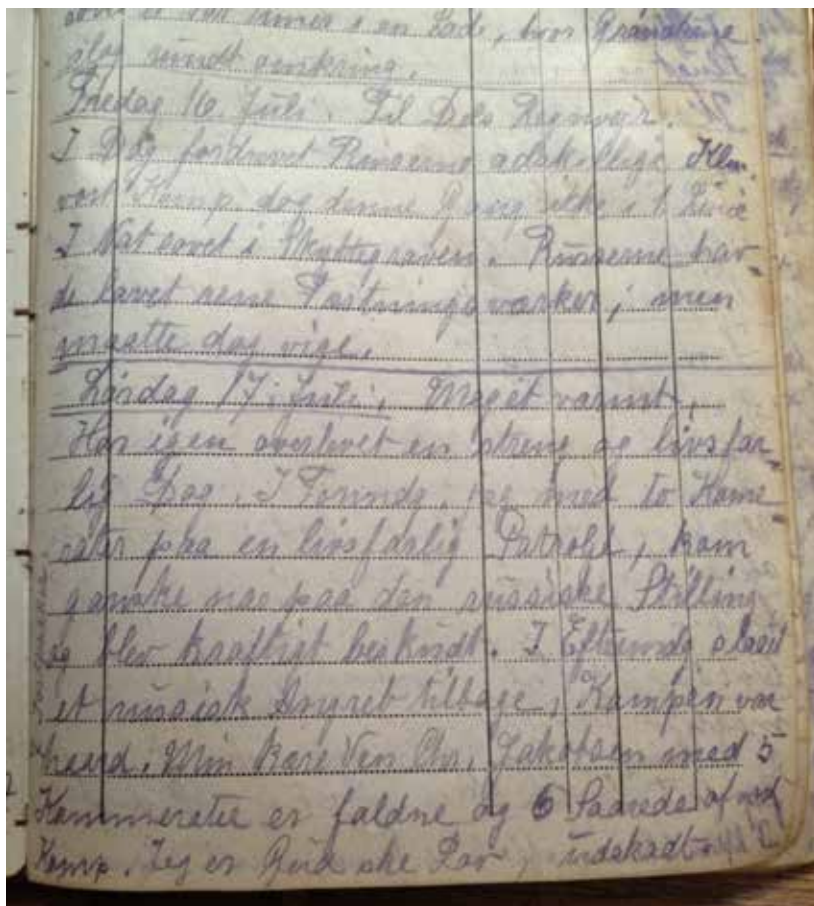

Foto af Laue Bills dagbogsindførelse fra 17.7.1915. I dagbogsnotatet fortæller Bill om tabet af en nordslesvigske ven under et russisk angreb. Teksten afsluttes med ordene: „Kampen var hård. Min kære ven Chr. Jakobsen med 5 kammerater er faldne og 6 sårede af vor komp[agni]. Jeg er Gud ske lov uskadt“. Fra Bill, 55/-4, Landsarkivet for Sønderjylland.

De andre: Russere og østeuropæere

På det helt generelle plan var 'russeren', forstået som den russiske soldat, den indlysende modpart. I første omgang i sin egenskab som fjende. Et andet billede af russeren kom imidlertid til syne, da krigsskuepladsen i slutningen af 1914 rykkede ind i Rusland. Herfra kan man begynde at finde beskrivelser af den russiske civilbefolkning; oftest som tilbagestående og beskidte. De civile og de russiske soldater italesættes som en samlet modsætningsgruppe til både de tyske soldater generelt og nordslesvigerne specifikt. Russerne var dog på ingen måde en ensartet gruppe, ligesom tyskerne heller ikke var det. Det var de nordslesvigske soldater bevidste om. Selvom de benyttede de overordnede betegnelser, så brugte nordslesvigerne på Østfronten nemlig også betegnelser, der ikke nødvendigvis gik på

det land, civilbefolkningen måtte tilhøre som statsborgere. Betegnelserne gik snarere på landområde, religion, race eller specifikke nationale undergrupper såsom *magyar, jøde, tjekker, polak og ukrainer*.⁴¹

Kulturmødet på Østfronten var heller ikke udelukkende med civilbefolkningen i det daværende Rusland. Den tyske hær var f.eks. også engageret i Galizien, et østrig-ungarsk område delt mellem det nuværende Polen og Ukraine. Herfra skriver soldaten Hans Bruun hjem i sommeren 1915, og om indbyggerne i byen Stryi ved Karpaterne lyder det: „Befolkningen er halvt ruthenere, halvt polakker og en del jøder, navnlig handelsstanden. Ruthenerne er græsk-katolske, og polakkerne romersk-katolske. Desuden er der en del indvandrede tyskere; de er evangeliske. Så hver har sine kirker her. I skolen læres både tysk, polsk og ruthensk“. ⁴² Man ser at Bruun ikke kun differentierede mellem befolkningsgrupper på baggrund af nationalitet, men også ud fra religion (jøder) samt regionale eller 'subnationale' tilhørsforhold (ruthenere og polakker).

Afgrænsningen af 'de andre' kunne også omfatte flere end fjenden og civilbefolkningen langs fronten. Eksempelvis italesætter Laue Bill i et brev fra 1916 både de fjendtlige russiske men også de allierede østrigske soldater som modsætninger til 'vi tyske soldater'.⁴³ For nordslesvigerne kunne tyskere selvfølgelig også afgrænses fra fællesskabet, hvilket f.eks. kan ses i Laue Bill og Jeppe Østergårds breve.⁴⁴ For Bill skete denne afgrænsning over for befalingsmændene, som omtales i meget negative toner. For begges vedkommende er der dog ikke direkte tale om understregningen af en national modsætning. Eksemplerne kan derimod også tolkes regionalt: For Bill fordi han kun hentyder til officererne som „det forhadte preussiske pak“ men ikke de tyske soldaterkammerater. For Østergård fordi han skelner mellem betegnelserne 'tysker' og 'preusser', hvoraf kun den sidstnævnte i sammenhængen forstås negativt.

Der er også et eksempel på, at Hans Bruun afgrænser sig selv fra tyskerne⁴⁵ og ligeledes eksempler på, at han nævner muligheden for en genforening mellem Nordslesvig og Danmark.⁴⁶ Da disse tre eksempler alle er fra de sidste tre måneder af 1918, og man ikke finder noget lignede tidligere i hans breve eller dagbøger, kan de dog muligvis forklares med krigens kronologi: Først fra oktober 1918 stod det klart, at Tyskland ville tabe krigen, og denne kendsgerning skærpede givetvis den dansknationale orientering blandt en stor del af nordslesvigerne.

Ligesom synet på fællesskabet kunne variere fra situation til situation, så varierede afgrænsningen af 'de andre' også. Fra en nordslesvigens synspunkt kunne

41 Se fx Clausen 112/-1, 332, brev fra 27.4.1915; Wemmelund 2000.

42 Wemmelund 2000, s. 36-37. Der er anvendt moderne retskrivning i kildecitaterne for at fremme læseligheden.

43 Lautrup 461, brev fra 28.6.1916 til Lassen.

44 Se Bill 55/-4, dagbog for 1915; Skar 1931, s. 32.

45 Wemmelund 2000, s. 161.

46 Ibid. s.170 og 173.

Postkort med håndtegnede karikaturer af 'russiske' soldater fra 1915 og 1916. Tegningerne illustrerer kulturmødet på østfronten og de tyske soldaters opfattelse af fjenden. Indskriften på de to postkort er hhv.: „*NEPUCEJTE*“ [ne pucajte]: Serbisk for 'skyd ikke'. „*NĚMÁM PANE! MOSKALI ZABRALI!*“: Tjekkisk for omtrent 'Jeg har ingen [våben], hr.! Russeren er taget til fange'. Moskali er givetvis en bøjning af 'Moskal', der betyder 'russer' i flere slaviske sprog – og kan være nedsættende. Foto fra europeana1914-1918.eu, bidragsyder: Michael Kassube på vegne af Georg Matziol.

alle, der ikke var fra Nordslesvig, principielt afgrænses som udenforstående, men tyskere kunne også let være en del af et tæt knyttet fællesskab. Modsætningen til nordslesvigernes gruppeidentitet var således som oftest 'russeren' forstået som en overordnet gruppe, der kunne dække over flere nationale undergrupper såsom polakker eller ukrainere. Undersøger man grupperingerne nærmere, ser man, at de ikke bare afgrænses ved nationale skel men ikke sjældent også ved regionale eller 'subnationale' skel.

„Bort fra civilisationen“

Størstedelen af de nordslesvigske krigsdeltagere havde sandsynligvis ikke været på lange rejser væk fra hjemstavnen før krigen. Kendskabet til andre kulturer og folkeslag var derfor begrænset. Selve mødet med civilbefolkningen skete ofte bag selve fronten i forbindelse med eksempelvis indkvartering eller handel med fø-

devarer.⁴⁷ Dette gav et bedre kendskab til de civile, men det ændrede ikke ved at forholdene var meget anderledes fra det, nordslesvigere var vant til.

Især beboelsesforholdene og befolkningens beklædning fremstod ussel og beskidt. Beskrivelser som „Husene var så smudsige der, at vi ikke ville ind i stuen i kvarter“⁴⁸ eller „Ind i husene tør man ikke vove sig for utøj, og det stinker næsten værre derinde end i stalden“,⁴⁹ kan man finde talrige eksempler på. Soldaten Niels blev også særdeles fortørnet og skrev i april 1915 således: „Russerne kender det ikke anderledes: de mener, at når man ikke har utøj, så er man ikke sund og rask. [...] I Rusland trænges der til at blive vendt op og ned på mangt og meget; ja på alting. Den der ikke ved det af erfaring, han kan umuligt gøre sig noget begreb om, hvad Rusland er for et ravgalt land.“⁵⁰ I det hele taget kan man finde mange eksempler på, at nordslesvigere sammenligner forholdene i Rusland med hjemlige tilstande for 100 år siden.⁵¹ Der findes selvfølgelig også undtagelser, men de bekræfter for det meste reglen. J. H. Møller skriver f.eks. i sin dagbog 20. marts 1916 om afskeden med de folk, hans enhed var indkvarteret hos: „Det er første sted i Rusland, hvor vi har ligget sammen med civilbefolkningen, hvor der har været så oplyste, renlige og anstændige folk.“⁵² Generelt blev de civile langs fronten anset for snavsede, uciviliserede og uhumske.

I de beskrivelser, som viser nordslesvigernes opfattelser af hvad, der afgrænser 'os' og 'dem', sporer man dog ikke nogen udpræget national orientering. Derimod kan man finde eksempler, som kan tyde på opfattelsen af en mere overordnet civilisationsgrænse. Et brev fra 16. marts 1916 viser eksempelvis, hvordan en nordslesvigsk soldat kategoriserer de civile som 'russere', forstået bredt, og selv bliver kategoriseret som germaner („germansk“) ⁵³ af en civil kvinde.⁵⁴ Brevet blev trykt i en af de dansksindede aviser, men avisudklippet fortæller desværre ikke, præcist hvor på fronten soldaten befandt sig. Udtalte kvinden ordet germanski, som det står skrevet i brevet, så er det mest sandsynligt, at soldaten befandt sig et sted i det nuværende Polen. Brugen af de mere generelle betegnelser 'russer', i dette tilfælde om polakker, og 'germaner' om en nordslesviger peger igen i retning af, at identitetsmæssige grænser ikke blev trukket specifikt ud fra nationalitet.

Med hensyn til den etniske afgrænsning er der i øvrigt en gruppe, der ofte bliver meget klart defineret i kilderne; nemlig jøder. Her skelner nordslesvigere ofte på et generelt plan mellem jøder og ikke-jøder, og den negative, til tider

47 Se fx Nielsen 1915; Wemmelund 2000.

48 Clausen 112/-1, 331.

49 Ibid.

50 Nielsen 1915, s. 173-174.

51 Se fx Jensen 1998, s. 223; Clausen 112/-1, 335.

52 eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/txt/JHMoeller.pdf (13-02-2015) indføring fra 20.3.1916.

53 Sandsynligvis polsk for 'germaner' eller '(den) germanske'. Der er næppe tale om prædikatet 'tysker', da dette på polsk hedder *niemiecki*, russisk *nemetskiy* og på ukrainsk *nimetskyk*.

54 Clausen 112/-1, 335.

antisemitiske tone er udbredt. I oktober 1914 beskriver Jeppe Østergård, hvordan jøder behersker handelsstanden i polske byer og efter hans opfattelse benytter de urolige tider til at udnytte områdets bønder. Østergård kalder jøderne „et meget utiltalende folk“ og slutter sin bemærkning med: „[...] så intet under, at forbitrelsen mod disse blodsugere er stor.“⁵⁵ Man kan sagtens finde meget skarpere udfald mod jøderne i kildematerialet end dette, men på det overordnede plan er det gennemgående, at afgrænsningen af jøder som et fremmedartet folk ikke sker som modsætningen 'dansker' vs. 'jøder'. Der synes i højere grad at være tale om en kontrast mellem Nordeuropa på den ene side og Østeuropa på den anden, og jøderne synes at blive opfattet som en transnational befolkningsgruppe, der overskrider skellet mellem nationaliteter.

Beskrivelserne af civilbefolkningen som tilbagestående og uhumske kommer tilsyneladende af en oprigtig undren, men samtidigt kan det også tolkes som en generel diskurs. I dette tilfælde en ramme hvor den vestlige verden ses som udtryk for det højeste stadiet af civilisation. Hertil stod Østeuropa og dets befolkning i stærk kontrast. Dette udtrykkes bl.a. i et citat fra soldaten H. N. i avisen Hejmdal juni 1916: „Tanken om, at man nu mod vinteren gik dybere og dybere ind i det kolde Rusland bort fra civilisationen skulle ikke stemme sindet lysere.“⁵⁶ De negative beskrivelser af jøder kan også forklares ud fra samme civilisationsperspektiv.

Hvis opfattelsen af 'de andre' siger noget om nordslesvigernes egen identitet, så afspejles der ikke en specifik dansk national tilknytning. Hertil italesættes nationale tilhørsforhold for lidt, og i tilfælde, hvor de nævnes, spiller specifikt den danske sjældent en rolle. Leder man efter en afgrænsning mellem danskere/nordslesvigere over for tyskere, så sker denne i reglen inden for rammen af det overordnede soldaterfællesskab i den tyske hær. Sammenlignet med civilbefolkningen langs Østfronten var tyskere simpelthen for velkendte og ikke synderligt forskellige fra nordslesvigerne selv. Nordslesvigere kunne sagtens afgrænse sig selv fra tyskere, men i forhold til krigserfaringen på Østfronten som helhed var den største kløft og den tydeligste etniske afgrænsning i mødet mellem 'den tyske soldat' og 'russeren', begge forstået som brede grupperinger på tværs af nationalitet.

Modersmålet

Noget, der under alle omstændigheder afgrænsede nordslesvigerne som gruppe, var det danske sprog. Her er det imidlertid relevant at overveje, om et modersmål

55 Skar 1931, s. 66.

56 Clausen 112/-1, 335.

Østfrontens udstrækning og bevægelser 1914–1918. Fra „Første Verdenskrig – de sønderjyske krigsdeltagere“. verdenskrig.dk.

fordrer national identitet? Det danske sprog spillede utvivlsomt en rolle for nordslesvigerens identitet. Det kan man finde talrige eksempler på i kildematerialet.⁵⁷ Et sprog er et spejl af et samfunds kultur- og materialhistorie. Det udgør et fælles udtrykssystem, som på én gang bærer de talendes kulturelle forudsætninger og giver dem en omverdensstrukturering, der er et vilkår med stor betydning for kommunikation, tænkning og andre mentale processer.⁵⁸ Ikke desto mindre skal man være påpasselig med at antage, at det danske sprog automatisk afkræver dansknational identitet.

Selvom det danske modersmål var definerende for nordslesvigeres selvopfattelse, så var og er der i et større perspektiv ikke noget entydigt forhold mellem sprog og national identitet. Et fælles sprog har unægteligt en sammenbindende kraft på mennesker, og det udgør ofte også en hjørnesten i national identitet – men ikke nødvendigvis.⁵⁹ Nationalt sindelag behøver ikke at være identisk med sprogrænser, hvilket de såkaldte 'hjemmetyskere' er et godt eksempel på. Hjemmetyskerne var dansksprogede nordslesvigerere med tysk sindelag eller tyske sympatier, og de eksemplificerer dermed, at modersmål ikke nødvendigvis kan forbindes med national identitet.⁶⁰ Omvendt skrev Thorvald Dau, som ellers er blevet fremhævet for sit danske sindelag,⁶¹ udelukkende sine dagbøger på tysk.⁶²

57 Jf. citatet af M. Møller s. 8. Se fx også eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/HHMoeller.pdf (13-02-2015) indføring fra 25.08.1915; Christiansen 1923, s. 123; Bergholt 1969, s. 76.

58 Lund 2002, s. 33-34.

59 Ibid. s. 35-36.

60 Andriansen 1994, s. 11-12.

61 Se Thomsen 1930, s.1-2; Nielsen 1991, s. 143.

62 Damm 135.

Nordslesvigerne talte og skrev både dansk og tysk, men deres modersmål var dansk – og det var det uanset hvilken (national) identitet, de evt. besad. Det danske sprog kunne også, som vi skal se i det følgende, være en samlende faktor for det regionale tilhørsforhold. Herved bliver modersmålets identitetsmæssige betydning ikke national men regional, især hvis der lægges vægt på dialekt. For en dansktalende nordslesviger omgivet af tysk-etniske soldaterkammerater i en russisk skyttegrav har lyden af det danske sprog utvivlsomt været som sød musik. Men man kan stille det spørgsmål, om ikke lyden af specifikt den sønderjyske dialekt var endnu sødere? Denne variation af dansk var soldaterne trods alt bedst bekendt med, og man finder også let eksempler på, at dialekten fremhæves i kildematerialet.⁶³ Pointen med det retoriske spørgsmål er, at svaret ikke på forhånd er givet, da det at være dansktalende ikke i sig selv er ensbetydende med en bestemt identitet.

Nordslesvigsk selvopfattelse

Den måde, flere af Østfrontens nordslesvigere beskrev deres forhold til og opfattelse af andre nordslesvigske soldater, viser en følelse af at være forbundet dels gennem modersmålet og dels et konkret regionalt tilhørsforhold. Dansk kultur og historie præger til gengæld også italesættelsen af at være 'nordslesviger'. Derfor kan regional og national afgrænsning synes at flyde sammen. Det skyldes naturligvis den udbredte dansknationale *bevidsthed* blandt langt størstedelen af krigsdeltagerne samt det faktum, at de var dansksprogede.

Knytter man automatisk det danske sprog sammen med dansknational identitet i behandlingen af kildematerialet, så vil man måske også sætte lighedstegn mellem regional nordslesvigsk italesættelse og en dansknational identitet. Men det, der adskiller den regionale afgrænsning fra den nationale, er netop fokuset på og italesættelsen af Nordslesvig, hvor regionen rent sprogligt er i centrum på bekostning af nationale tilhørsforhold. I modsætning til national italesættelse er der i den regionale afgrænsning fx ikke noget til hinder for, at tysksindede også hører med til det nordslesvigske fællesskab.

D.S.K årbøgerne er eksempel på, at erindringerne fra mellemkrigstiden er betydeligt mere dansknationalt betonet end det samtidige kildemateriale. Det kan ikke undre i lyset af den nationale polariseringsproces, der fandt sted i forbindelse med folkeafstemningerne efter krigen og den nationalpolitiske kamp i mellemkrigsårene. Ikke desto mindre kan man selv i dette sene materiale finde flere steder, hvor et nordslesvigsk fællesskab på tværs af nationalpolitisk orientering

63 Fra Østfronten se fx Clausen 112/-1, bog nr.332, *Paa Lazaret*, 16. jan. 1915, fra Vestfronten se fx Andresen 2012, s. 143.

beskrives. Et eksempel ses i indledningen til årbogen fra 1941. Her er konklusionen, at ”danksindede sønderjyske krigsdeltagere holdt sammen på en ganske særlig måde”,⁶⁴ men ikke desto mindre kunne hjemmetyskere også være del af dette fællesskab:

„Men vi var sønderjyske krigsdeltagere. Nogle var hjemmetyskere. Det gjorde ikke noget for kammeratskabets skyld. Derude var der sammenhold [...] Vi var falden i fangenskab, mange tusinder på samme dag. Jeg fandt snart en sønderjysk kammerat. Han var hjemmetysker. En dag lå vi og talte sammen, naturligvis på dansk. Vi fik en temmelig ublid medfart. Så sagde han; „De forstår os jo slet ikke“. Jeg følte i dette øjeblik, at der var noget der skilte ham fra de andre og bandt ham til os. Til syvende og sidst hang hans hjerte ved det lille stykke land mellem Kongeåen og Flensborg Fjord, ved dets folk og dets sprog.“⁶⁵

I citatet ser man en skelnen mellem *os* (danksindede sønderjyder), *ham* (hjemmetyskeren) og *de* (tyske soldater), og det fremgår, at det danske sprog var en afgrænsning for det regionale tilhørsforhold sammen med tilknytningen til landsdelen. Dette kunne også deles af hjemmetyskere, men ikke af andre soldater i hæren. Var man fra Nordslesvig, så var man knyttet sammen ved tilhørsforholdet til regionen og modersmålet – men ikke nødvendigvis orienteringen mod Danmark og danskhed. Selve frontsituationen kan selvfølgelig have dæmpet nationale modsætningsforhold i dette tilfælde, men man kan finde flere eksempler i erindringsmaterialet på, at det nordslesvigske fællesskab ikke var begrænset af national orientering.⁶⁶ Desuden kan man også finde eksempler fra både før og efter krigen, hvor det fremgår, at selvom man kunne anse alle (danksindede) ’sønderjyder’ for at være danskere, så afgrænsede man samtidigt også (rigs)danskerne fra sønderjyderne.⁶⁷

En vigtig indikator for gruppeidentitet findes i den *interne kategorisering* blandt individerne af en given gruppe – dvs. den måde de beskriver og opfatter sig selv.⁶⁸ Sådanne beskrivelser kan man finde mange af blandt de nordslesvigske soldater, men de afspejler meget sjældent noget direkte dansknationalt. Til gengæld understreges i reglen det regionale tilhørsforhold. Et fællesbrev indsendt til Hejmdal af ni nordslesvigerne 11. januar 1915 udgør et godt eksempel. I brevet beskrives den nordslesvigske soldats dyder og evner, og stoltheden over at være

64 D.S.K. Årbog 1941, s. 10.

65 Ibid. (Episoden er sandsynligvis fra Vestfronten, men der er ingen grund til at tro, at den ikke lige såvel kunne gøre sig gældende på Østfronten).

66 Se fx D.S.K. Årbog 1942, s. 141.

67 Ibid. s. 2; Skar 1931, s. 22.

68 Jenkins 2011, s. 3–11.

nordslesviger er ikke til at tage fejl af: „Men I skulle se vore nordslesvigske folk her; det er karle. Vore overordnede er så glade for os, at det er en lyst [...] I kan tro, jeg er stolt af mine landsmænd; hos dem går pligten over alt. Jeg har nu lært mange slags mennesker at kende, men nordslesvigeren er nr. 1.“⁶⁹

Hvis man antager at fællesskabsbetegnelsen, der påhæftes krigsdeltagerens beskrivelser af sig selv, afspejler den identitet, som prioriteres højest i den givne situation, så tegnes et interessant billede. Man kan nemlig finde langt flere eksempler på betegnelsen 'nordslesviger' på bekostning af nationale betegnelser. Nordslesvigerne var utvivlsomt bevidste om, at de måtte drage i krig pga. deres tyske statsborgerskab. I selve krigssituationen var det derfor måske ikke meningsfyldt at kalde sig selv for 'dansker'. Sandsynligvis ændrede den udbredte dansk-nationale bevidsthed ikke på, at mange nordslesvigske soldater i krigssituationen fremdyrkede, opprioriterede eller måske blot bevarede en regional identitet.

Det er allerede nævnt, at Hans Bruun ved krigen slutning begyndte at orientere sig mere mod Danmark. Dette kan også tages som indikator for, at selve krigssituationen havde betydning for den måde, de nordslesvigske soldater tænkte og talte om sig selv. Krigserfaringen på Østfronten kan have fordret en nedprioritering af det dansk-nationale tilhørsforhold, indtil det stod klart at Tyskland ville tabe krigen. Herefter blev skabt en ny situation, hvor håbet om Nordslesvigs indlemmelse i Danmark ikke længere var usandsynligt. Dette ville stemme overens med synspunktet, at national identitet kræver: „[...] en erkendelse af, at man har nogle elementære egeninteresser i det samfund, som man – for Danmarks vedkommende – kan identificere med en stat med et fælles sprog og en fælles fortid. Man oplever groft sagt, at man har en aktie i foretagendet – eller man har mulighed for at få det.“⁷⁰ Det er sandsynligvis denne mulighed, Hans Bruun såvel som mange andre nordslesvigere erkendte i slutningen af 1918. Italesættelsen i kildemateriale tyder på, at selvopfattelsen i al fald indtil slutningen af krigen var fast forankret i Nordslesvig som region.

I forhold til soldaternes selvopfattelse, så er det i øvrigt værd at bide mærke i, at de nordslesvigske soldater på Østfronten som nævnt gennemgående var ældre end nordslesvigerne på Vestfronten. Dette skyldes bl.a. at de såkaldte landeværns- og landstormsregimenter i højere grad blev indsat i øst end i vest. Disse regimenter bestod af soldater fra de ældre årgange,⁷¹ og koncentrationen af nordslesvigere i alderen fra ca. 30-49 blev således højere på Østfronten. Dette har

69 Clausen 112/-1, 331, *Ved Fronten i Østpreussen*.

70 Feldbæk 1992, s. 76-77.

71 *Landeværnet* bestod af soldater, der havde udstået deres værnepligt og været en del af reserven i fem år. De var derfor aldersmæssigt fra sidst i 20'erne til sidst i 30'erne. I en alder af 39 blev man overført til *landstormen*. Her stod man til det 45. år, men under krigen fastfros hæren alderen for de ældste årgange. Det betød, at fra det øjeblik en mand var indkaldt til hæren, blev han ikke ældre i militær henseende. Landstormen blev primært beskæftiget med vagttjeneste o. lign. bag fronten (Christensen 2009, s. 45-46).

givetvis en indflydelse på, hvordan soldaternes selvopfattelse fremstår i kilde-materialet fra denne front. Det er nærliggende at tro, at de identitetsmæssige tilhørsforhold blandt de ældre soldater adskilte sig fra de yngre soldater i en mere praktisk retning. Ældre soldater har i højere grad haft kone, børn og egen gård derhjemme, hvilket sandsynligvis har spillet en rolle for det personlige tilhørsforhold. Familieidentiteten kan have fortrængt tanker om national tilknytning – måske endda øget følelsen af en regional identitet, idet der kan argumenteres for, at disse soldater ved krigsudbruddet havde slået dybere rødder i det nordslesvigske samfund end yngre nordslesvigere.⁷²

En overordnet regional diskurs

Hvis et regionalt tilhørsforhold var udbredt blandt nordslesvigerne i den tyske hær, så anså de sig imidlertid næppe som et regionalt 'os' omgivet af et nationalt tysk 'dem'. I hvert fald ser man gentagne regionale markeringer af tyske soldaterkammerater i kilderne. Det fremgår, at nordslesvigere på Østfronten ofte orienterede sig i og afgrænsede sig fra grupperinger, der var mere specifikke end 'danskere', 'tyskere' og 'russere'. Soldaternes egen opfattelse af identitet bar muligvis også præg af dette.

Med de nationalpolitiske omvæltninger, som Genforeningen i 1920 skabte i grænseregionen,⁷³ må forventes en mere rendyrket dansknational diskurs. Derfor er det påfaldende, at regionale markeringer af tyske soldaterkammerater stadig spiller en fremtrædende rolle i det noget mere nationale sprogbrug, der præger erindringsmaterialet. I sine erindringer fra 1923 beskriver E. Christiansen eksempelvis de forskellige tyske *regionaliteter* i sin deling, bl.a. frankfurtere, hessere og elsassere, og han fortæller, hvordan han foretrak at høre på holstensk plattysk frem for østpreussisk dialekt.⁷⁴ I det hele taget ledsages nævnelser af tyske kammerater ofte med en bemærkning om, hvor i Tyskland de kom fra. Den samme regionale markering af tyske soldaterkammerater ses også i P. H. Nielsens erindringer.⁷⁵

Den regionale orientering finder man også internt blandt tysk-etniske soldater. Eksempelvis har den tyske historiker B. Ziemann påvist, at bayerske soldater i høj grad var tilknyttet deres region, og regionale stridigheder i hæren var et

72 Claus Bundgård Christensen diskuterer spørgsmålet om aldersforskellen ifm. national/regional identitet blandt de nordslesvigske soldater i en endnu uudgivet artikel ("National and regional identity and The Danish Minority in the Prussian army, 1914-1918"), som vil indgå i en antologi fra konferencen "1914-1918. Soldats d'entre-deux - Les identités nationales dans les témoignages des combattants des Empires centraux".

73 Se Fink 1955; 1978, s. 9-45.

74 Se fx Christiansen 1923, s. 79-83 og 123.

75 Nielsen 1930, s. 10.

reelt problem for de tyske myndigheder især fra 1916-17.⁷⁶ Den russiske civilbefolkning blev som nævnt ligeledes afgrænset ud fra regionale eller 'subnationale' kategorier. Sammenligner man det med de regionale betegnelser for tyskere, så tegner der sig et billede af, at skellet mellem regional og national orientering i moderne forstand udvaskes. Man kan i hvert fald argumentere for, at når nordslesvigske soldater identificerede fx frankfurtere og hessere i Tyskland samt polakker og rutenere i Rusland, så skal det ses som udtryk for det samme overordnede afgrænsningsmønster. En regional diskurs i Tyskland har givetvis både omfattet og påvirket nordslesvigerne, og man kan finde eksempler, hvor nordslesvigske krigsdeltagere bliver kategoriseret af tyske soldater som „tysk-dansker“ eller sidestillet med andre tyske regionaliteter.⁷⁷ Alt taget i betragtning forekommer det som om, de nordslesvigske soldater og de øvrige krigsdeltagere var præget af en mere regional end national verdensopfattelse.

Hvis vi for en kort stund tager udgangspunkt i en enkelt soldat, så viser Iver Henningsens breve flere eksempler på opfattelsen af at tilhøre først og fremmest Nordslesvig inden for rammen af den tyske stat. Henningsen blev født i 1874 i Haderslev og var uddannet maler. Han var 40 år, da krigen brød ud, og i starten af 1915 blev han tilknyttet landstormen og gjorde tjeneste først på Øst- og senere på Vestfronten som sanitetsoldat.⁷⁸ Ser man bort fra, at Henningsen ikke var beskæftiget i landbruget, så er han på flere områder repræsentativ for den nordslesvigske krigsdeltager på Østfronten: Han var lidt oppe i årene, landstormsmand, familiefar, dansktalende og han skrev også hjem på dansk.

I et brev til sin hustru 19. august 1915 beskriver han forholdene på det frontafsnit, han befandt sig på, og giver herefter denne betragtning: „Man har ikke vidst hvor godt, man har haft det, i det hele har vi nordslesvigerere [det] alt for godt mod selv vore andre tyskere, dette lærer man først at kende her hvor alle Tysklands forskellige sammensætninger er repræsenterede. Af alle har vi i levemåde og omgang det bedst.“⁷⁹ Her afgrænser Henningsen sig selv og sin hustru regionalt som „nordslesvigerere“, og det regionale understreges ved, at fællesskabet tilsyneladende indgår i en fælles tysk sammenhæng.

Dette kunne opfattes som udtryk for et muligt tysknationalt tilhørsforhold, men i et brev fra 13. oktober samme år tyder det på, at Henningsens primære tilknytning netop var regionalt. I brevet drøftes det, at stadig flere unge mænd fra hjemegnen må drage i krig: „O, I kære derhjemme, det må jo til for landets sikkerhed, nød ville det have bleven hvis krigen var i vort eget land og tænk eder vort land (hermed mener jeg Nordslesvig), hvis der krigen havde været, fra grænsen til

76 Ziemann 2007, s. 137-154.

77 Se hhv. Clausen 112/-1, 330, *Af et tysk Feltbrev*; Thomsen 1930, s. 2.

78 eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/henningsen.htm (13-02-2015). Alle Iver Henningsens breve fra 1915 er for nylig blevet udgivet i bogform. Se Henningsen 2015.

79 *Ibid.* (Citerer fra Henningsens breve er delvist renskrivet af hensyn til læseligheden).

Flensburg var ikke sten på sten bleven tilbage.⁸⁰ Her identificeres og skelnes der mellem to lande; det overordnede land, *Tyskland*, hvis sikkerhed krigstjenesten er nødvendig for, og Henningsens egentlige hjemland, *Nordslesvig*, som befinder sig inden for Tysklands grænser. Nordslesvig er altså en del af Tyskland, med alt hvad det indebærer. Ordene „vort eget Land“ og udpenslingen af at der her menes Nordslesvig, indikerer imidlertid, at Henningsen først og fremmest har følt sig knyttet til Nordslesvig. Dette tilhørsforhold medførte til gengæld forpligtelser over for Tyskland, hvilket Henningsen var bevidst om.

I de 12 breve fra Iver Henningsens hånd, som ligger tilgængeligt digitalt, finder man ikke eksempler på noget, der kan tydes som direkte dansknationalt. Sammen med fremhævelsen af Nordslesvig som en del af Tyskland kunne dette give anledning til at tro, at Henningsen var hjemmetysker. Det er dog lige så sandsynligt, at Henningsens breve blot udtrykker den dobbelthed, som krigssituationen skabte for nordslesvigske soldater under 1. verdenskrig. En dobbelthed man eksempelvis også kan spore i H. P. Niensens erindringer.⁸¹ Henningsen besad givetvis en dansknational bevidsthed igennem sit danske sprog samt de kulturelle og historiske forbindelser til Danmark, som hans hjemegn Haderslev havde. Samtidigt lå Henningsen imidlertid sikkert også under for påvirkningen af at være statsborger i Tyskland og tysk soldat. Muligvis var Henningsen national indifferent. Den helt manglende tilstedeværelse af national italesættelse kunne tyde på det. Et alternativ kunne dog også være, at et dansknationalt tilhørsforhold i krigssituationen blot spillede en mindre rolle i forhold til den regionale identitetsmæssige tilknytning.

Beskrivelserne fra Østfronten synes at bære præg af en overordnet regional diskurs. En diskurs som indbefatter både nordslesvigernes opfattelse af fællesskab samt kategoriseringen og afgrænsningen af dels civilbefolkningen langs fronten, dels tyske soldaterkammerater. Set i dette lys kan det virke givtigt *ikke* at behandle de nordslesvigske krigsdeltageres identitetsmæssige tilhørsforhold ud fra den traditionelle antagelse om, at de enten måtte være danske, tyske eller national indifferente. Andre identiteter som eksempelvis regionalisme kan i lige så høj grad være kommet i første række for den enkelte soldat.

Pligten til at gå i krig

I mange sammenhænge har en entydig national optik præget den måde, man har set og stadig ser på Nordslesvig og nordslesvigerne under 1. Verdenskrig. Efter

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Se Nielsen 1930, s. 20 og 45. Her både afgrænser H. P. Nielsen sig fra og inkluderer sig selv blandt de tyske soldater.

Genforeningen udviklede der sig fx hurtigt en forestilling om, at alle dansksindede faldne i krigen havde kæmpet for én og samme sag, nemlig Sønderjyllands tilbagevenden til Danmark. Nordslesvigerne havde opfyldt pligtens tunge bud ved at deltage i krigen som tyske soldater i stedet for at begå faneflugt. Ved at opfylde deres borgerpligt havde de bevaret deres borgerrettigheder og kunne efter krigens ophør vende hjem og igen arbejde for Sønderjyllands genforening med Danmark.⁸²

Spørgsmålet er imidlertid, hvordan de nordslesvigske soldater selv opfattede disse forhold, mens krigen stadig rasede. I de få kildesteder, hvor nordslesvigerne på Østfronten eksplicit udtrykker, hvorfor de er draget i krig, kan man ikke umiddelbart spore nogen hensigt om at kæmpe for muligheden for en fremtidig genforening. Til gengæld er der flere eksempler på, at borgerpligten og -rettighederne fremhæves. I et brev fra 10. november 1914 lyder det således: „G. skriver, at alle hjemme er mødt under fanerne. Bedre bevis på, at vi er lovlydige borgere, kan de da ikke få. Det har nok været svært for mangan en at drage afsted. Men pligten og retten til at bo på vor jord har drevet dem. Og her skal ingen sige os på, at vi ikke gør vor pligt til punkt og prikke og har bestået ildprøven lige så godt som alle andre soldater i hæren.“⁸³ Brevskriveren fremhæver pligten og borgerretten sammen med nødvendigheden af at bevise, at nordslesvigerne er lovlydige borgere. 'Vi' og 'vor jord' må henviser til nordslesvigerne og Nordslesvig. Det 'de', som nævnes, må henviser til 'tyskerne' og nok mere specifikt de tyske myndigheder. Nordslesvigerne sidestilles med alle andre soldater i hæren men afgrænses samtidigt som gruppe. Rammen for både fællesskabsgrupperinger og land er altså Tyskland. Danmark eller tilknytning hertil fremgår ikke. Det centrale er retten til at bo på „vor jord“, underforstået Nordslesvig, med tilhørende borgerrettigheder.

Tilhørsforholdet er altså i dette tilfælde primært til Nordslesvig og ikke til nogen nation, men det indbefatter en pligt over for den tyske stat. At opfylde denne pligt skulle give nordslesvigerne fulde rettigheder inden for netop denne stat. Det skulle bevises, at indbyggerne i Nordslesvig var borgere på lige fod med alle andre i Det tyske Rige. Dette kan tolkes som en vilje til at bo i Nordslesvig tilsyneladende uanset hvilken stat, regionen hører under. Tilknytningen til den hjemlige region og retten til at blive boende netop der synes i hvert fald at være årsagen til, at denne nordslesviger gjorde sin pligt og drog i krig.

Også i erindringerne kan man finde eksempler på, at pligten til at gå i krig skal ses i lyset af tilknytningen til regionen. I.J.I. Bergholt beskriver meget rammende den problematik, de værnepligtige nordslesvigerne stod overfor. „[...] vi skal tage vor tårn som tyske soldater, for at vi ikke skal tabe retten til vor hjemstavn. Hvis tyskerne vinder krigen, så vil de sikkert tvinge Danmark til at udlevere alle dem,

82 Adriansen 2006, s. 294; Rerup 1982, s. 301.

83 Nielsen 1915, s. 31.

der er gået over grænsen, og for at undgå dette, bliver vi så nødt til at udvandre til Amerika. Det vil igen sige, at jeg aldrig kan komme tilbage til Sønderjylland [...] Jeg agter at gå pligtens vej – ske hvad der vil.“⁸⁴ Selv mere end 50 år efter krigens afslutning står det klart for Bergholt, at tilknytningen til Nordslesvig var stærkere end tilknytningen til Danmark eller modviljen over for Tyskland. Dette skyldes måske, at en tysk sejr i verdenskrigen var en meget realistisk mulighed, hvilket Bergholt stadig fastholder i bagklogskabens lys. Det stærke fokus på at bevare hjemstavn, uanset hvilket nationalt styre, den måtte være under, synes at være en afspejling af, at en tysk sejr langt ind i krigen var dét overordnede politiske scenario, de danske soldater mentalt opererede indenfor.

Nogle nordslesvigerer kæmpede altså for retten til at bebo deres hjemstavn uanset hvilken nation eller stat, den hørte under. I Benedict Andersons hovedværk om nationalisme „Imagined Communities“ (forestillede fællesskaber) påpeges det, at den yderste konsekvens for det nationale fællesskab er viljen til at dø for nationen.⁸⁵ Set i denne relation kan nordslesvigerer måske have været rede til at dø for regionen? Hvis krigspligten i sig selv ikke var over for Nordslesvig, så blev den i hvert fald retfærdiggjort sådan. I den sammenhæng kan man spørge, om nordslesvigerne så følte sig som et semi-nationalt folkefærd og anså Nordslesvig som en nation? Det er der ikke noget i kildematerialet, der antyder, men nordslesvigerne har med al sandsynlighed følt sig som noget separat fra både de forskellige tyske regionaliteter og ligeledes fra rigsdanskere.

Hjemstavnsfølelse

Det er et gennemgående træk i brev-, dagbogs- og erindringsmaterialet, at de nordslesvigske soldater følte og udtrykte et tæt tilhørsforhold til deres hjemstavn. Længslen efter den hjemlige egn fremstår meget klart i kildematerialet for Østfronten. På trods af et dansk sindelag, så spillede den konkrete, 'stedlige' tilknytning og det relativt bedre kendskab til regionen og dens befolkning sandsynligvis en større rolle med hensyn til opbygningen og vedligeholdelsen af en meningsfuld gruppeidentitet i krigssituationen. Denne stedlige og sociale tilknytning har givetvis haft et udspring i de personlige bånd til hjemegnen. Hjemstavnsfølelsen kan således, når den udtrykkes med henvisning til Nordslesvig som ramme, forstås som en håndgribelig og erfaret kerne i den regionale identitet. Med andre ord bliver hjemstavnsfølelsen hermed en konkret tilknytning til regionen gennem de steder, soldaten selv har oplevet og færdes i, og de mennesker, soldaten har indgået i sociale relationer med.

84 Bergholt 1969, s. 14–15.

85 Anderson 2006, s. 7.

**Den nordslesvigske soldat Laue Bill (markeret med et kryds) fotografere-
ret i Rumænien sammen med tre soldaterkammerater, 16.5.1917. Foto fra
Lautrup, 461, Landsarkivet for Sønderjylland.**

I et brev fra februar 1915 skriver en ung soldat ved navn Fritz om forholdet mellem nordslesvigerne i sit kompagni. De går ofte sammen på de lange marcher og taler om: „vort kære hjemland og sammenligner det og dets folk med landet og folkene her. Hvor man kan være stolt af at være nordslesviger? [sic] Bare vi var deroppe igen.“⁸⁶ Fritz' brev illustrerer flere af denne artikels pointer. Centralt er det, at han knytter sit „kære hjemland“ og dets folk til Nordslesvig. Herudover tydeliggør citatets to sidste sætninger også den regionale identitet, ved at soldaten eksplicit udtrykker stolthed ved at være nordslesviger og længes efter at komme tilbage. Fritz' brev er som nævnt på ingen måde enestående.⁸⁷

Soldaten Paul udtrykker også den hjemlige længsel regionalt. I slutningen af et brev fra dec. 1914 skriver han: „Hvor kunne det være dejligt at komme hjem igen til det skønne Nordslesvig“, og lige før brevets afsluttende hilsen står en sætning svævende mellem to afsnit: „Når bare jeg var blandt Nordslesvigere“.⁸⁸ Samhørigheden med andre nordslesviger og savnet til hjemstavnen er ikke til at tage fejl af. Den eksplicitte udpegelse af Nordslesvig, som ensbetydende med det at være hjemme på bekostning af en mere lokal specifikation eller dansk nationale tilhørsforhold, tydeliggør betydningen af det regionale tilhørsforhold.

Et tredje eksempel ses i et brev fra soldaten Mads. Han skriver til nogle venner i foråret 1916 fra Rusland og giver følgende betragtning: „Enhver tænker på sin

⁸⁶ Nielsen 1915, s. 165.

⁸⁷ Se Clausen 112/-1, fx 335, brev fra 6.3.1916.

⁸⁸ Nielsen 1915, s. 78.

hjemegn, og for mit vedkommende går tankerne hjem til alle gode venner og bekendte i vort kære Nordslesvig.⁸⁹ Mads fremhæver ikke en lokalegn som hjemegn men nævner blot Nordslesvig. Dette kan skyldes, at vennerne, som modtog brevet, ikke var fra samme lokalegn, men fremhævelsen af „vort kære Nordslesvig“ understreger regionen som identitetsmæssig ramme. Også Laue Bill artikulere tydeligt en tilknytning til hjemstavnen. Han skriver bl.a.: „Ja, kære venner, blot vi havde fred og kunne vende sunde og friske hjem til det kære Nordslesvig, thi ingen plet på jord er skøn, som du mit hjem.“⁹⁰

Bindingen til lige netop hjemegnen blev også aktualiseret og forstærket på Østfronten. I et fællesbrev til Hejmdal 27. juni 1915 berettes der om det mest yndede samtaleemne mellem fire nordslesvigere: „Samtalen drejer sig så naturligvis om oplevelser og minder fra hjem og hjemstavn. Thi vel har vi elsket vor hjemstavn før, men vi elsker den dobbelt nu, hvor vi er så langt fra den.“⁹¹ At komme så langt væk hjemmefra og møde så fremmedartet kulturer, som tilfældet var på Østfronten, skærpede følgelig båndet til det landområde og folkefærd, der var velkendt og hjemligt. Nordslesvigere kunne dele et erfaringsgrundlag på baggrund af regionen, om det så var i form af socialt netværk, geografisk kendskab eller lignende. Et sådan erfaringsgrundlag kunne udgøre en konkret referenceramme for fællesskab, hvilket forklarer, hvorfor en regional identitet i nogle tilfælde kunne overvinde nationale modsætninger mellem dansksindede og hjemmetyskere (jf. s. 21-22).

At en dansknational identitet ikke er fremtræden i kildematerialet er i og for sig ikke overraskende i sig selv. Den danske identitet, lige meget hvor fremherskende den end måtte have været i det civile liv både før og efter krigen, var givetvis ikke særlig meningsgivende for østfrontsoldaten i selve krigssituationen. Desuden blev den også forsøgt undertrykt af militærmyndighederne, eksempelvis gennem censur og forbud mod at skrive breve på dansk.⁹² Det interessante er derimod, at det netop blev en regional identitet, som soldaterne opdyrkede i krigssituationen. Her kan man selvfølgelig pege på, at hovedparten af de nordslesvigske soldater tjente i regionalt opstillede regiment, og at dette fordrede en regional identitet. Men disse regiment var netop slesvigske og ikke nordslesvigske. En regional gruppeidentitet udspringende herfra skulle i så fald deles med sydslesvigere, hvilket ikke var tilfældet. De såkaldte 'danserregimenter' – Regiment 84, Regiment 86 og Reserveregiment 86 – der alle var tæt knyttet til Nordslesvig og

89 Clausen 112/-1, bog nr.335, brev fra 6. marts 1916.

90 Laurrup 461, brev fra 5.10.1915 til Lassen.

91 Nielsen 1915, s. 201.

92 Se fx eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/HHMoeller.pdf (13-02-2015) indføring fra 25.08.1915; Christensen, 2009, s. 456.

havde den største koncentration af nordslesvigerne, var desuden stort set udelukkende indsat på Vestfronten og ikke Østfronten,⁹³ som her er undersøgt.

Sammenlignet med Vestfronten var nordslesvigerne i øst færre i antal og langt mere spredte, både i forhold til geografi samt militære enheder. Dette kan til dels pege i retning af, hvorfor italesættelsen af dansknational identitet glimrer ved sit fravær i Østfrontens kildemateriale. Omvendt kan det ikke for sig selv forklare, hvorfor en regional identitet tilsyneladende var udbredt. Krigsdeltagelsen tilskyndede selv sagt ikke en fremhævelse af det danske sindelag, men hvilken gruppeidentitet, soldaterne kunne opprioritere som substitut, var på ingen måde givet på forhånd. Man kunne forestille sig at møde en broget blanding af gruppeidentiteter i kildematerialet, men den regionale identitet er gennemgående. Dette er i sig selv værd at bide mærke i.

Konklusion

Krigsdeltagelsen på Østfronten gav nordslesvigske soldater anledning til at spejle sig selv i omgivelserne og de mennesker, de kom i kontakt med. Den måde, disse spejlinger kommer til udtryk i breve og dagbøger, tyder på, at en *regional* identitet dominerede med hensyn til afgrænsningen og beskrivelsen af de fællesskaber, nordslesvigerne følte sig en del af eller anså som modsætninger.

I den tyske hær indgik soldaterne i tætte fællesskaber med både tysk-etniske soldater og andre nordslesvigerne, og samhørigheden var ikke baseret på national identitet. Tværtimod italesættes regionale tilhørsforhold ofte i de samtidige kilder og ligeledes i erindringer. I mødet med civilbefolkningen langs fronten tyder det heller ikke på, at en national opfattelse var styrende. Nordslesvigerne spejlede sig i befolkningsgrupper, som blev afgrænset og italesat ud fra bl.a. regionale og 'subnationale' tilhørsforhold samt religion og datidens raceopfattelse. En generel grænse mellem 'dem' og 'os' blev i forbindelse med kulturmødet derfor ofte trukket på et civilisationsniveau mellem Øst- og Nordeuropa.

Når man traditionelt har benævnt de nordslesvigske krigsdeltagere som 'danske' eller 'danksindede', så kan det medføre en forståelse af, at soldaterne i krigssituationen besad en entydig dansknational identitet. Det tyder dog tværtimod på, at en regional identitet var mere udbredt og ikke mindst mere definerende for en stor del af krigsdeltagerne på Østfronten. Dette rejser et centralt spørgsmål: Var denne regionale identitet situationsbestemt og dermed skabt af krigen, eller var der tale om en mere stabil identitetsstruktur? Jeg vil argumentere for, at den regionale identitet på den ene side nok var så stabil, at den ikke var udelukket til krigsdeltagerne på Østfronten. Med andre ord har et regionalt tilhørsforhold i

93 Christensen, 2009, s. 12 og 476-477.

hvert fald potentielt kunnet udgøre den primære gruppeidentitet for en nordslesviger i det hele taget. På den anden side har den specifikke situation utvivlsomt spillet ind. Krigssituationen er et lukket og begrænset genstandsfelt. Krigserfaringerne samt de konkrete identitetserfaringer, soldaterne gjorde sig ved fronten dels med andre (tyske) soldater og dels i mødet med civile, skabte grundlaget for, at det regionale tilhørsforhold blev gjort til en dominerende identitet. Herudover har det også spillet ind, at soldaterne indtil slutningen af krigen anså tysk sejr for realistisk og hermed mulighederne for Nordslesvigs indlemmelse i Danmark for små.

En udbredt regional identitet blandt krigsdeltagerne under krigen modsiger i denne forstand på ingen måde det massive flertal for Genforeningen få år senere. Efter flere årtiers preussisk styre i Nordslesvig var den regionale identitet blot den mest meningsfulde i den særegne situation, som krigen udgjorde. Men herefter rykkede den nationale kodning af det at være nordslesviger – dvs. tysk- eller dansksindet – i forgrunden og blev afgørende, da genforeningsafstemningerne blev afholdt.

På Østfronten kunne krigsdeltagerne på baggrund af hjemstavnen dele et erfaringsgrundlag, der udgjorde rygraden i et regionalt fællesskab. Dette fællesskab kunne i krigssituationen overvinde selv de nationale modsætninger mellem dansksindede og hjemmetyskere. Behandler man grænserne omkring fællesskaberne og modsætningsgrupperne, som nordslesvigerne definerede, giver det et mere nuanceret billede af de nordslesvigske krigsdeltageres identiteter. Herudover illustrerer det samtidigt manglerne ved blot at anse soldaterne som enten forudbestemt danske, tyske eller nationalt indifferente.

Kilder

Forkortelser

LAS: Landsarkivet for Sønderjylland

Utrykte kilder

LAS, Bill, Laue Jensen: Dag- og notesbøger, Arkivpakke 55/-4.

LAS, Clausen, H. V.: Avisudklip af feltbreve fra 1. verdenskrig, Arkivpakke 112/-1.

(I noterne henvises der til nummeringen af arkivpakkens forskellige bøger, som desværre er uden sidetal, samt til det givne avisudklips overskrift, hvis en sådan er tilstedeværende.

LAS, Damm, Ditlev og børn: Breve til Ditlev Damm fra forældre og søskende, Samlepakke 13, Arkivpakke 135: Dau, Thorvald, Krigsdagbøger.

LAS, Lautrup, Peter: Optegnelser og minder m.m., Samlepakke 38, Arkivpakke 461: Lassen, Peter, 22 breve fra Laue Bill (feltpost) 1915-1918.

Kilder i privateje

Bladt, Peter Jørgensen: Ca. 35 breve og postkort fra landstормsmand Peter Jørgensen Bladt, samling i privat eje, udlånt af Lene Elmgaard Bladt.

Trykte kilder

Andresen, Kresten 2012: *Krestens breve og dagbøger – En dansker på vestfronten i Første Verdenskrig*, redigeret af Claus Bundgård Christensen. Kbh.

Bergholt, I. J. I. 1969: *Pligtens Vej – En sønderjyde i 1. Verdenskrig*. Kbh.

Christiansen, E. 1923: *Du kan, du maa og skal! – To aar i Krig*. Flensborg.

D.S.K Årbog, 1941-1945, Foreningen af dansksindede sønderjyske Krigsdeltagere 1914-18.

Henningsen, Iver 2015: *Sanitetssoldat på østfronten – Haderslev-vognmaleren Iver Henningsens breve og tegninger 1915*, redaktion: Kaj Henningsen, Lars N. Henningsen og Martin Bo Nørregård.

Jensen, Niels Jørn 1998: *Nyt fra Vestfronten – Marine Jensen og sønnernes breve fra 1. Verdenskrig*. Odense.

Nielsen, Harald 1915: *Sønderjyske Soldaterbreve*. Kbh.

Nielsen, Peter H. 1930: *Soldat, Fange og Flygtning – En Sønderjydsk Arbejders Oplevelser under Verdenskrigen*. Kbh.

Rørdam, Valdemar, 1919: *Krestens Breve – udgivne af hans Moder; ved Valdemar Rørdam*. Kbh.

Skar, Marius C. 1931: *To Faldne Brødre – Breve fra Jeppe og Peter Østergård Hjem til Nordslesvig*. Kolding.

Thomsen, H. Lausten 1930: „I Krigens Vold“. *Sønderjyske Årbøger*, Aabenraa, s. 1-40.

Wemmelund, Poul G. 2000: *Den Onde Krig – Uddrag af Hans Bruuns dagbogsnotater og hans brevveksling med hustruen Sofie Bruun under 1. Verdenskrig 1914-1918*. Herning.

Digitale kilder

farfarsfodspor.dk, 2. februar 2015 kl. 14:28.

verdenskrig.dk, 2. februar 2015 kl. 14:28. Herunder specifikt:

- <http://www.eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/henningsen.htm>
2. februar 2014 kl. 14:41.
- http://www.eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/henningsen_t.htm
2. februar 2014 kl. 14:41.
- <http://www.eurobeast.dk/verdenskrig/soldater/txt/JHMoeller.pdf>
2. februar 2014 kl. 14:42.

Links

<http://europeana1914-1918.eu/da>

www.verdenskrig.dk

www.denstorekrig1914-1918.dk

<http://nobelspec.au.dk/20073135.pdf> (Christensen, Steffen Lind 2013, speciale fra Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet)

Litteratur

Anderson, Benedict 2006 (1983): *Imagined Communities – Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New York.

Adriansen, Inge 2006: „Mindesmærker i Danmark for faldne sønderjyder“. Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og Den store Krig*. Aabenraa, s. 289-318.

Adriansen, Inge 1994: „Problemer ved forskning i nationale identiteter“. *National identitet – Fem foredrag om dansk og tysk identitetsfølelse i grænselandet*. Haderslev.

Barth, Fredrik 1995: „Ethnicity and the Concept of Culture“. Paper præsenteret på konferencen *Rethinking Culture*, Harvard. Hentet fra <http://www.ksa.zcu.cz/podklady/tea1/Barth-Ethnicity%20and%20the%20Concept%20of%20Culture.pdf>, 2. februar kl. 14:45.

Barth, Fredrik 1969: *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston.

Christensen, Claus Bundgård 2009: *Danskere på Vestfronten 1914-1918*. Kbh.

Christensen, Steffen Lind 2013: „Hvor man kan være stolt af at være Nordslesviger“ – *En analyse af de nordslesvigske østfrontsoldaters identitetsmæssige tilhørsforhold 1914-1918*. Speciale fra Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet, <http://nobelspec.au.dk/20073135.pdf>, 2. februar kl. 14:46.

Feldbæk, Ole 1992: „Dansk Identitet 1740-1992 – Et rids“. Uffe Østergård (red.): *Dansk Identitet?* Aarhus.

Fink, Troels 1978: *Da Sønderjylland blev delt 1918-1920 – Forberedelserne*, bd. 1. Aabenraa.

Fink, Troels 1955: *Sønderjylland siden Genforeningen i 1920*. Kbh.

Frandsen, Steen Bo 1992: „Jylland og Danmark – kolonisering, opdagelse eller ligeberettiget sameksistens?“. Uffe Østergård (red.): *Dansk Identitet?* Aarhus, s. 103-128.

Jenkins, Richard 2011: *Being Danish – Paradoxes of Identity in Everyday Life*. Kbh.

Jenkins, Richard 2006: *Social Identitet*. Aarhus.

- Jenkins, Richard 1994: „Rethinking ethnicity: Identity, categorization and power“. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 17, Issue 2, s. 197-223.
- Jørgensen, Marianne Winther og Louise Phillips 1999: *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg.
- Kaufmann, Thomas 1967: *Med håb i mørket*. Sønderborg.
- Kreutzmann, Jørgen 1999: „Når retsind fører ordet – Mathias Mygind – En sønderjyde i 1. Verdenskrig – dokumentarroman fra Østfronten baseret på breve og dagbøger“. Odense.
- Kühl, Jørgen og Jens Ødegaard 1990: „Danksindede sønderjyske krigsdeltagere og faldne i Første Verdenskrig – En diskussion“. *Sønderjyske Årbøger*. Aabenraa, s. 167-174.
- Køppe, Simo 2002: „Identitet“. Annette Lerche Trolle, Merete Ipsen, Michel Steen-Hansen, Jens Thorhauge (red.): *...herfra min verden går – Dansk identitet i fortid, nutid og fremtid*. Vejle, s. 15-20.
- Lund, Jørn 2002: „Sproglige identiteter“. Annette Lerche Trolle, Merete Ipsen, Michel Steen-Hansen, Jens Thorhauge (red.): *...herfra min verden går – Dansk identitet i fortid, nutid og fremtid*. Vejle, s. 31-36.
- Nielsen, Lizette Albæk 1991: „Soldaterpostkort fra Første Verdenskrig“. *Sønderjyske Årbøger*. Aabenraa, s. 123-147.
- Nørregård, Martin Bo 2006: „Sønderjyderne ved fronterne“. Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og Den store Krig*. Aabenraa, s. 95-123.
- Rerup, Lorenz 1982: *Slesvig og Holsten efter 1830*. Kbh..
- Steg, Kristian Jepsen 2004: „De blakkede – National indifference og neutralitet i Nordslesvig 1890 til 1940“. *Sønderjyske Årbøger*. Aabenraa, s. 67-86.
- Sørensen, Nils Arne 2005: *Den Store Krig – Europæernes Første Verdenskrig*. Kbh.
- Sørensen, Svend Falkner 2006: „Pligtens tunge bud eller faneflugt“. Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og Den store Krig*. Aabenraa, s. 125-142.
- Vestergaard Futtrup, Birgitte 2006: „De sønderjyske krigsinvalidere og hjælpen nordfra“. Inge Adriansen og Hans Schultz Hansen (red.): *Sønderjyderne og Den store Krig*. Aabenraa, s. 269-288.
- Wolf, Hans 2013: *Danksindede nordslesvigeres krigserfaringer på Østfronten og i hjemmet under 1. Verdenskrig*. Speciale fra RUC, hentet fra <http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/12870/3/danksindede%206.pdf>, 2. februar kl. 14:46.
- Ziemann, Benjamin, 2007: *War Experience in Rural Germany: 1914-1923*. London.

English Summary

”The Northern Schleswigian is number 1”

Regional identity on the Eastern Front 1914-1918

Approximately 35,000 Northern Schleswigians took part in World War I as conscripts in the German army. Their war effort and experiences during this war have traditionally been treated in a national perspective, and at times the soldiers are distinctly termed “Danes”. Taking a point of departure in the Northern Schleswigians who were sent to the Eastern Front, however, the sources paint a different picture of their own conception of identity in a war situation. When their descriptions and view of the communities they were part of at the front and of groupings they regarded as opposites, it would seem that a regional sense of belonging dominated. The soldiers were part of communities that were not governed by national identity, and when they mirrored themselves in the civilian population of the Eastern Front, they were not met by a national reflection, they did not view themselves in a national light. The regional home is to a higher degree discursively constructed as a foundation of group identity in letters from the front and diaries. It would also appear that regional solidarity on the Eastern Front was stronger among the Northern Schleswigians than any national clashes between those who were pro-Danish and those who were ‘Germanized’. Likewise, the obligation to go to war is also substantiated as an attachment to Northern Schleswig, and the clearest examples of regional identity are to be found in the many wistful descriptions of their native soil.